

Abbey Cwmhir Heritage Trust

Ymddiriedolaeth Treftadaeth Abaty Cwmhir

Taith Gerdded Treftadaeth Gymunedol y Pentref

Tro hamddenol yn archwilio treftadaeth y pentref

Y Pwmp Petrol

1. Dechreuwch wrth yr hysbysfwrdd gerlawnt y pentref.

(what3words = satin.foster.directors)

Gyda'r hysbysfwrdd y tu ôl i chi, cerddwch i lawr y ffordd tuag at y pwmp petrol. Mae'r pwmp petrol yn strwythur rhestredig Gradd II. Ewch ymlaen heibio'r pwmp petrol. Yn syth i'r chwith fe welwch Bwthyn y Groes.

Mae gan Bwthyn y Groes hanes diddorol ac mae wedi cyflawni sawl pwrpas gwahanol iawn. Fe'i hadeiladwyd ym 1858 a hon oedd yr ysgol gyntaf yn Abbeycwmhir. Roedd y ffenestri mawr sy'n wynebu'r maes parcio yn sicrhau golau da yn yr ystafell ddosbarth. Roedd plant o'r ieuengaf hyd at 12 neu 13 oed i gyd yn yr un dosbarth ac roeddent a addysgir gan ysgolfeistr y pentref neu'r ysgolfeistres. Fe'i hadeiladwyd gan Francis Aspinall Philips. Mae tarian ar y wal yn dangos y dyddiad a'r llythrennau cyntaf ei enw

Dywedir bod y plant wedi gwneud gormod o sŵn ar gyfer The Hall, a'r oedd yn agos ac ym 1868 cafodd yr ysgol ei hadleoli i adeilad newydd tua 200 llath ar hyd y ffordd allan o'r pentref. Yna daeth yr ysgol yn olchfa ar gyfer The Hall. Mae'n dal i gael ei adnabod yn y pentref fel "The Laundry". Pan werthwyd yr Ystad daeth yn gartref preifat.

Wrth ymyl Bwthyn y Groes mae Eglwys y Santes Mair.

Adeiladwyd y lychgate ym 1901 gan grefftwyr yr ystâd fel cofeb i Mary Beatrice Philips. Ar bob ochr i'r fynwent fe welwch goeden ywen fawr, hynafol, dangosydd o safle cysegredig sydd wedi'i ddefnyddio ers amser maith. Credir bod y coed yn fwy na 1100 oed. Mae ywen hynafol yn aml yn dynodi safle anheddiad crefyddol cynnar, yn aml dim ond un unigolyn sy'n byw mewn cell fach. Adeiladwyd eglwys gyntaf yr oes fodern tua 1680 gan John Fowler o Brondrefawr a feddiannodd yr ystâd ôl-fynachaid. Roedd yn sefyll ar y tir gwastad yn union i'r de o'r eglwys bresennol. Mae'r eglwys a welwn heddiw wedi'i modelu ar eglwys arddull Gothig yn Llydaw ac fe'i hadeiladwyd gan y teulu Philips ym 1866. Y tu mewn mae ffenestri gwydr lliw gan yr artistiaid gwydr o'r 19eg ganrif Heaton, Clayton and Bell, Butler a Baines a wnaeth waith i'r Frenhines Victoria. Dywedir mai ffenestr y rhosyn yw'r orau yn Sir Faesyfed. Dyluniwyd tu mewn yr eglwys i adlewyrchu arddull newydd addoliad Anglicanaidd a fabwysiadwyd gan y Fictoriaid.

2. I gyrraedd Fferm Gartref (Home Farm), parhewch ymlaen i lawr Ychydig cyn i'r ffordd lethr i fyny fe welwch hen flwch ffôn coch a chwrw Fferm Gartref ar eich ochr dde. Mae'r blwch ffôn yn strwythur rhestredig Gradd II. Cerddwch i mewn i'r cwrw. Yn yr adeilad ar eich ochr dde fe welwch arddangosfa a gwybodaeth am hanes Yr Abaty Cwmhir.

Ar draws y ffordd, ar y dde i chi mae tafarn Yr Undeb Hapus (The Happy Union).

Mae'r Undeb Hapus wedi gwasanaethu fel tafarn y pentref ers dros 200 mlynedd. Yn y dyddiau cynnar fe'i gelwid yn syml yn 'Y Cyhoedd'. Mae arwydd y dafarn yn dangos dyn yn gwisgo het wedi'i addurno â chennin sy'n marchogaeth ar afr'. Roedd cartwnau o'r fath yn gyffredin yn y ddeunawfed ganrif. Wrth ymyl yr Undeb Hapus roedd siop a swyddfa bost y pentref. Yn y dyddiau cyn i lawer gael car roedd y siop yn bwysig iawn. Gellid prynu cerosen ar gyfer lampau olew cyn gan y pentref drydan a gallai batris cronni ar gyfer radios gael eu gwefru o'r generadur pŵer dŵr a oedd yn cyflenwi trydan i'r Neuadd. Tu ol i'r siop roedd y llaethdy oedd yn cyflenwi llaeth.

Landlord yr Undeb hefyd oedd Teiliwr y pentref. Gwerthwyd petrol o'r dafarn hefyd a'i ddosbarthu o'r pwmp petrol ar draws y ffordd.

Y Lychgate

3. Cerddwch trwy'r cwrt. Ar y chwith fe welwch arwyddbost yn eich cyfeirio at Yr Abaty Cwmhir. Dilynwch yr arwyddion a mynd trwy'r giât i afeilion yr abaty.

Sefydlwyd yr Abaty, a gysegrwyd i Santes Fair Magdalen gan Cadwallon ap Madog, Arglwydd Maeliennydd ym 1176. Daeth y mynachod cyntaf o Abaty Whitland yn Sir Gaerfyrddin. Cynysgaeddwyd yr abaty â rhoddion o dir gan Maredudd ap Maelgwyn. Rhoddwyd mwy o dir i'r abaty gan Roger Mortimer. Cadarnhawyd yr anrhegion hyn trwy siarter frenhinol ym 1215. Corff yr eglwys, a oedd yn 73 metr o hyd, oedd y mwyaf yn Ynysoedd Prydain. Heddiw does dim arwydd bod gweddill yr abaty a'r adeiladau at ddefnydd y mynachod wedi'u hadeiladu erioed. Nid oes unrhyw un yn gwybod pam y

cynlluniwyd eglwys mor fawr na pham na chwblhawyd hyn erioed. Gellir gweld marciau'r saer maen ar rai o'r blociau mawr o gerrig adeiladu. Roedd gan bob saer maen ei farc ei hun.

Cwmhir hefyd yw man claddu Llywelyn ap Gruffydd, gwir Dywysog Cymru olaf. Mae ei garreg goffa ym mhen dwyreiniol corff yr eglwys. Daethpwyd â'i gorff, heb ei ben, yma i'w gladdu ar ôl iddo farw ym mrwydr Cilmeri ym 1282.

4. Ewch allan o afeilion yr abaty, gan fynd yn ôl y ffordd y daethoch trwy gwrnt Fferm Gartref.

Ar un adeg gelwid Fferm Gartref yn Fferm yr Abaty (Abbey Farm). Ailadeiladwyd y fferm yn y 1860au gan Ystâd Philips fel fferm fodel gyda'r dulliau ffermio diweddaraf. I un ochr i'r iard roedd y coetsdy gyda stablau a llety i'r coetsmon. Mae'r potiau simnai wedi'u gwneud o haearn bwrw, sy'n nodweddiadol o'r cyfnod diwydiannol o'r 19eg ganrif, fel y mae rhai o'r marcwyr beddau ym mynwent yr eglwys.

5. Ewch allan o gwrnt Fferm Gartref a throwch i'r dde. Cymerwch ofal yn croesi'r ffordd gan fod hon yn gornel dall. Tu draw ar y tro ac i'r chwith mae gatiau'r Neuadd. Nid yw'r Neuadd bellach ar agor i'r cyhoedd, ond gellir gweld yr adeilad yn glir trwy'r gatiau.

6. Cwblhewch y daith gerdded trwy dynnu'ch grisiau yn ôl i lawnt y pentref a hysbysfwrdd.

Yr Unded Hapus

Y Neuadd: Nid oedd gan yr ystadau ôl-fynachaid 'dŷ mawr' hyd nes i Thomas Wilson gyrraedd yr 1820au. Roedd yn gyfreithiwr o Lundain a oedd am greu ystâd wledig. Adeiladodd Wilson ei dŷ ar safle'r tŷ a welwn heddiw. Roedd yn llawer llai ond roedd yn cynnwys ystafelloedd o gyfrannau hael. Cliriodd safle adfail yr abaty i greu adfail rhamantus, fel yr oedd ffasiwn y dydd a thynnwyd deunydd sbâr i wneud yr ardd wastad o amgylch y tŷ. Roedd cynnydd da yn cael ei wneud gyda'r tŷ ac ailddatblygu'r ffermydd pan ddaeth trafferth. Methodd cytundeb busnes yn Llundain, gyda'r Arglwydd Portman. Aeth Wilson yn fethdalwr ac ymfudodd i Awstralia i wneud bywyd newydd iddo'i hun a'i deulu. Mae tŷ Wilson wedi'i guddio yng nghraidd y tŷ presennol a helaethwyd yn fawr gan y Philips yn y 1860au. Roedd Francis Philips yn berchennog melin gotwm o Stockport lle roedd ganddo dŷ mawr iawn. Yn 1837 cafodd 3,500 erw o dir a oedd ar werth o amgylch Abbecwmhir. Fel llawer o ddynion busnes a wnaeth arian allan o'r chwyldro diwydiannol, roedd am greu ystâd wledig iddo'i hun a'i deulu.

Afeilion yr Abaty

Dylid cymryd gofal wrth gerdded yng nghefn gwlad. Dilynwch y Cod Cefn Gwlad, cadwch gŵn ar dennyn, yn enwedig ger stoc pori a pharchwch eiddo a phreifatwydd pobl. Mae ein teithiau cerdded yn serth ac anwastad mewn manau a gall y rhain ddod yn beryglus o ganlyniad i dywydd garw. Mae gweithrediadau coedwigaeth yn digwydd o bryd i'w gilydd mewn coetiroedd felly cofiwch arsylwi ar hysbysiadau a bostir gan Adnoddau Naturiol Cymru. Fe'ch cynghorir bod esgidiau a dillad priodol yn cael eu gwisgo ar ein teithiau cerdded a bod ystyriaeth bob amser yn cael ei rhoi i faterion diogelwch.

Er bod yr Ymddiriedolaeth wedi ymchwilio i'r holl lwybrau ar gyfer y canllawiau hyn, ni ellir derbyn unrhyw gyfrifoldeb am unrhyw amgylchiadau annisgwyl y deuir ar eu traws. Fodd bynnag, byddem yn gwerthfawrogi unrhyw wybodaeth am newidiadau sylweddol neu unrhyw broblemau a gafwyd. cwmhirabbey@gmail.com

Hawlfraint Ymddiriedolaeth Treftadaeth Abbey Cwmhir www.abbeycwmhir.org